

Маъмурий форма ва академик эркинлик: олий таълимдаги зиддиятли тенденциялар

Гулбахор Абдураззаковна Тўхтасунова
tokhtasunovagulbaxor@gmail.com

Кўкон университети Андижон филиали

Аннотация: Мақолада олий таълимда профессор-ўқитувчиларнинг кийиниши масаласи фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Мажбурий форма кийиш амалиётининг талабаларга таъсири ва таълимдаги шахсият, маданият ва маънавий муҳимлиги ёритилади. Фалсафий таҳлил орқали, профессор-ўқитувчиларнинг ташқи кўриниши талабаларнинг маънавий ва ахлоқий камолотига таъсир кўрсатади, шунинг учун ёш авлодга маънавий намуна бўлишнинг муҳимлиги таъкидланади. Мақолада мажбурий форма ва ўқитувчи шахсияти ўртасидаги муаммолар ҳамда ўқитувчининг индивидуалликка эга бўлиши кераклиги кўрсатилади.

Калит сўзлар: олий таълим, профессор, мажбурий форма, шахсият, маънавий, таълимда маданият, талабалар, фалсафа

Administrative Form and Academic Freedom: Conflicting Trends in Higher Education

Gulbakhor Abdurazzakovna Tokhtasunova
tokhtasunovagulbakhor@gmail.com
Andijan branch of Kokand University

Abstract: The article analyzes the issue of professors' clothing in higher education from a philosophical point of view. The impact of compulsory uniforms on students and the importance of identity, culture and spirituality in education will be covered. Through a philosophical analysis, the appearance of professors and teachers affects the spiritual and moral maturity of students, so the importance of being a moral role model to the younger generation is emphasized. The article shows the problems between the mandatory uniform and the teacher's personality, and the teacher's need to have individuality.

Keywords: higher education, professor, mandatory uniform, personality, spirituality, culture in education, students, philosophy

Кириш

Жамиятда таълим муассасалари, хусусан, олий таълим тизими нафақат билим ва кўникмаларни шакллантирувчи, балки муайян маданий, ахлоқий ва эстетик кадриятларни ҳам қарор топтирадиган муҳит сифатида қаралади. Олий таълим муассасаларида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчилар нафақат ўқув жараёнининг асосий иштирокчилари, балки ёш авлод учун намуна бўлувчи интеллектуал шахслардир. Шу сабабли, уларнинг ташқи қиёфаси, кийиниш маданияти ва умумий эстетик кўриниши таълим муассасасининг имижига, талабалар онгида шаклланадиган кадриятларга ва кенг жамоатчиликдаги тасаввурларга бевосита таъсир кўрсатади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда таълим соҳасини модернизация қилиш, унинг сифат кўрсаткичларини ошириш, миллий кадриятларга уйғунликда замонавий услубларини жорий этишга қаратилган ислохотлар фонида профессор-ўқитувчилар учун белгиланган кийиниш тартиби масаласи долзарб мавзулардан бирига айланди. Айрим олий таълим муассасаларида профессор-ўқитувчиларга муайян услубдаги расмий кийим (костюм-шим, оқ кўйлак ва ҳ.к.) кийиш мажбурий этиб белгиланмоқда. Бу эса жамоатчилик ва мутахассислар ўртасида турли фикр-мулоҳазаларга сабаб бўлмоқда.

Мазкур мақолада мазкур амалиётнинг ижтимоий-фалсафий моҳияти таҳлил қилиниб, унинг олий таълим тизимидаги маънавий, маданий ва ташкилий таъсирлари ўрганилади. Шунингдек, профессор-ўқитувчиларга мажбурий форма жорий этиш орқали интизом, намуна ва ягона имидж шакллантиришга интилиш қандай ижтимоий оқибатларга олиб келиши мумкинлиги таҳлил этилади. Мавзунини таҳлил қилишда миллий ва халқаро тажрибалар, норматив-ҳуқуқий асослар ҳамда таълим фалсафаси нуқтаи назаридан ёндашилади.

Фалсафий нуқтаи назардан таълимда шахс эркинлиги

Шахс камолоти масаласи фалсафада доимо марказий ўрин эгаллаб келган. Бу борада шахсий эркинлик, фикрлаш мустақиллиги ва маънавий танлов имконияти таълимнинг мазмун-моҳиятини белгилаб беради. Олий таълим тизимида талабалар нафақат билим, балки маънавий йўналиш, ахлоқий меъёрлар ва маданий дунёқарашни ҳам ўрганадилар. Уларнинг бу жараёндаги асосий намунаси - профессор-ўқитувчилардир.

Иммануил Кант таълимотида шахс эркинлиги ахлоқий камолотнинг пойдевори сифатида қаралади. Унинг фикрича, инсон бошқаларнинг эркинлигига тўсқинлик қилмаслик шарти билан ўз фикри, танлови ва ҳаракатида эркин бўлиши керак¹. Шу нуқтаи назардан қараганда, ўқитувчи шахсияти ҳам ташқи кўринишда эмас, балки унинг маънавий қиёфасида намоён

бўлади. Мажбурий форма, қатъий ташқи талаблар эса шахснинг индивидуаллигини камайтириши, уни руҳан чеклаши мумкин.

Алишер Навоий ҳам таълим ва маърифатга оид асарларида муаллимнинг шахсий фазилатларини биринчи ўринга қўйган. Унингча, ҳақиқий устоз илмга тўлган, одобли, тозаликка риоя қилувчи ва энг муҳими - қалби билан тарбия қилувчи шахс бўлиши шарт². Демак, талабалар учун намуна бўлиш ташқи шаклга боғлиқ эмас, балки маънавий етуклик, ақлий ва ахлоқий салоҳиятга боғлиқ.

Бугунги кундаги талабалар нафақат билим, балки устозларидан ҳаётий тажриба, ахлоқий қарашлар ва маданий қадриятларни ҳам ўрганадилар. Шундай экан, таълим жараёнида профессор-ўқитувчи шахсиятининг маънавий таъсири уларнинг ички дунёсига таъсир қилувчи муҳим омил бўлиб қолмоқда. Мажбурий форма эса ушбу таъсир кучини расмийлаштириб, сунъийликка олиб келиши, ёшларнинг қалбида самимий қабулни камайтириши мумкин.

Мажбурий форма: ташкилий тартибми ёки шахсни стандартлаштириш?

Олий таълим муассасаларидаги тартиб-интизомни таъминлаш мақсадида профессор-ўқитувчиларга муайян форма жорий этиш масаласи сўнгги йилларда қизғин муҳокама қилинмоқда. Бу ташаббус кўп ҳолларда «тартиб», «бир хиллик», «жинсий ёки ижтимоий ажратишни бартараф этиш» каби сабаблар билан оқланади. Аммо фалсафий нуқтаи назардан, бу каби ёндашув шахс эркинлиги ва индивидуаллигини чекловчи механизмга айланиши мумкин.

Мажбурий форма тизими муайян стандартни белгилайди, лекин бу стандарт фан ва таълим соҳасидаги шахсларнинг эркин фикрлаш қобилияти, ижодий салоҳияти ва ахлоқий мустақиллигини акс эттира олмайди. Бу, айниқса, олий таълим соҳасида жуда муҳим, чунки бу соҳада фақат билим бериш эмас, балки шахсга таъсир ўтказиш, уни тўғри дунёқараш сари етаклаш масаласи ҳам мавжуд.

Бу ерда муҳим савол туғилади: профессор-ўқитувчи қандай кийиниши керак? Жавоб оддий: ўқитувчи ташқи кўриниши билан ҳам билимга, тозаликка, маданиятга ва ҳурматга хизмат қилиши керак, лекин бу мажбурий бир хил форма эмас, балки ихтиёрий, ўз касбига ва шахсий фазилатига мос кийиниш бўлиши лозим. Яъни, у кийими орқали тўғри кийиниш маданиятини кўрсатиши мумкин, лекин шахсиятини йўқотган ҳолда эмас.

Жон Дьюи таълим ҳақида шундай дейди: «Тарбия шахсда мустақил фикр юритишни шакллантиради, уни қолипга солиш эмас, аксинча, шахсни очиш жараёнидир»³. Бу фикрдан келиб чиқиб, профессор-ўқитувчиларга мажбурий кийим тартиби белгилаш - уларнинг шахсий эркинлигига, маънавий таъсирига ва ижодий қобилиятига зид ҳолат бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, тартиб ва эстетика таълим муҳотида муҳим, лекин бу мақсадда ахлоқ ва одобга асосланган кийиниш маданияти тарғиб қилиниши керак. Бунда юксак маънавият, покизалик ва ҳурмат белгиси сифатида тоза, мувофиқ, касбий муҳитга мос кийиниш афзалроқ ҳисобланади.

Ўқитувчи фазили ва таъсир кучи нимада?

Олий таълим тизимида профессор-ўқитувчи фақат дарс берувчи эмас, балки маънавий етакчи сифатида ҳам ҳаракат қилади. Талабалар учун у билим манбаи, дунёқараш йўналтирувчиси, маданият ва ахлоқ тимсоли ҳисобланади. Шунинг учун ҳам унинг таъсир кучи ташқи кўринишда эмас, балки ички фазилида, шахсий намунасида мужассам.

Фалсафий нуқтаи назардан шахснинг таъсири унинг шахсият даражасига боғлиқ. Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида шундай деган: “Устоз илм билан бирга хулқ ҳам ўргатади. Хулқсиз илм нурсиз шамга ўхшайди”⁴. Демак, устоздан талаб қилинадиган асосий жиҳат - ахлоқ, маънавият ва дунёқарашнинг юксак бўлиши. Ушбу фазилатлар мажбурий форма орқали эмас, балки шахсий эҳтирос, ихлос ва билим билан намоён бўлади.

Талабалар учун ўқитувчи - бу билим олишдан ташқари, ҳаётий тажриба, инсонийлик, масъулият ва маърифат тимсолидир. Айнан шу жиҳатлар талабалар онгида қолади ва уларни шакллантиради. Агар ўқитувчининг таъсир кучи фақат кийим-кечак билан боғланса, бу таъсир сунъий тус олади ва маънавий тарбиядан кўра, ташқи интизомга айланади. Шу сабаб, форма эмас, шахсий камолот, фикр юритиш маданияти ва ахлоқий фазилатлар ўқитувчи нуфузининг асосини ташкил этиши лозим.

Алишер Навоий ҳам устозни тарбиячи сифатида кўрсатар экан, унинг қалб тозалиги, сўзлари ва амаллари ўртасидаги уйғунликни таъкидлайди⁵. Шу боис, устознинг ташқи кийиниши унинг ички юксак фазилатларини тўлдирувчи, лекин албатта шахсиятни чекламайдиган тарзда ихтиёрий бўлиши мақсадга мувофиқ.

Хулоса

Олий таълим тизимида профессор-ўқитувчилар фақат билим берувчи эмас, балки маънавий ва маданий етакчилар ҳисобланади. Улар талабаларга фақат фан асосларини эмас, балки ҳаётий позиция, ахлоқий қараш ва инсоний қадриятларни ҳам ўргатадилар. Шу нуқтаи назардан қаралганда, уларнинг шахсияти, нутқи, муомаласи ва ҳаётга муносабати ҳар бир талаба учун ўқув жараёнининг ажралмас қисмига айланади.

Мажбурий форма жорий этиш орқали профессор-ўқитувчи шахсиятини шаклдан бошлаб бошқариш уриниши - таълимнинг фалсафий моҳиятига зид ҳолатдир. Шахснинг эркинлиги, ижодий ёндашуви ва маънавий таъсирининг манбаи унинг ички дунёсидадир. Шу сабабли, ташқи кўриниш бўйича умумий

стандартлар эмас, балки ахлоқ ва маданият асосида шаклланган ички онгий тартиб талаб этилиши мақсадга мувофиқ.

Шу билан бирга, профессор-ўқитувчиларнинг ташқи кўриниши ҳам таълим маданиятининг бир қисми ҳисобланади. Улар кийинишда покизалик, одоб ва профессионал этикага риоя қилган ҳолда, шахсият эркинлигини сақлаган тарзда ҳаракат қилишлари лозим. Бунда мажбурийлик эмас, маънавий масъулият, ички интизом ва касбий маданият ҳал қилувчи омил бўлиши керак.

Шу боис, олий таълим тизимида шакл эмас, мазмун устувор бўлиши; мажбурий форма эмас, балки маънавий етуклик ва шахсий намуна талабалар учун асосий кадрият сифатида қарор топиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Кант И. Основы метафизики нравственности / Пер. с нем. Н. В. Ануфриева. - М.: Мысль, 1999. - С. 76.
2. Навоий А. Меҳр ва Муҳаббат. - Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 2018. - Б. 43.
3. Дьюи Дж. Демократия и образование / Пер. с англ. - М.: Педагогика, 2000. - С. 212.
4. Абу Али ибн Сино. Китоб ан-нажот (Қутулиш китоби) / Араб тилидан таржима ва шарҳлар. - Тошкент: Фан, 2008. - Б. 89.
5. Навоий А. Насойим ул-муҳаббат. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2015. - Б. 117.\
6. Юнусова З.Ф. Таълимда фалсафий ёндашувлар. - Тошкент: Илм-Зиё, 2020. - 198 б.
7. Абдуллаева М. Фалсафа ва маънавият. - Тошкент: Академнашр, 2019. - 210 б.